

Hogeschool van Amsterdam

Maatschappij en Recht

Lectoraat Burgerschap en Culturele Dynamiek

Praktijk en Onderzoekscentrum De Karthuis
Wibautstraat 80-86, 1091 GP, Amsterdam
T: 020 54 88 152 @: s.j.trienekens@hva.nl

Betreft: *Appendix 2: Analyse kunstpraktijk van Amsterdamse woningbouwcorporaties*

Aan: Hetty Politiek, programmamanager Wijkaanpak, Gemeente Amsterdam

Door: drs. Willemien Dorresteyn, Sameha Bouhalhoul en Sandra Trienekens (HvA)

Datum: 1 november 2009

Dit rapport dient als een van de twee achtergrondinformatie documenten voor het HvA/UvA onderzoeksvoorstel voor meerjarig onderzoek naar culturele interventies in het proces van stedelijke vernieuwing in het kader van de Amsterdamse Wijkaanpak.

1. Inleiding

In de huidige beheers- en vernieuwingsopgave spelen woningcorporaties een belangrijke rol. Op basis van hun vastgoedposities zijn zij een van de belangrijkste partijen in de stedelijke vernieuwing. Bovendien is met de invoering Besluit Beheer Sociale Huursector (BBSH) in 1993 het takenpakket officieel uitgebreid en zijn er nu voor de corporaties zes prestatievelden waarop de corporaties verantwoordelijkheid dragen (KEI kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing, 2009):

- passend huisvesten van de doelgroep;
- kwalitatief in stand houden van het woningbezit;
- betrekken van bewoners bij beleid en beheer;
- waarborgen van de financiële continuïteit;
- bevorderen van de leefbaarheid in wijken en buurten;
- bijdragen aan de combinatie wonen en zorg (per november 2001).

Door deze omvangrijkere rol in stedelijke vernieuwing hebben de woningbouwverenigingen steeds vaker te maken met het spanningsveld tussen hun commerciële en de maatschappelijke agenda: keuzes die gemaakt moeten worden tussen ondernemerschap en het belang van de buurt. Bij beide agenda's speelt kunst steeds vaker een rol. Bovendien is deze rol aan het veranderen: niet enkel het investeren in kunst in de openbare ruimte vanuit esthetisch perspectief (verfraaiende waardemakers), maar steeds vaker ook het faciliteren van culturele interventies die de leefbaarheid in buurten en zelfs eigenaarschap en zeggenschap van bewoners in het proces van stedelijke vernieuwing beogen te versterken. Deze laatste vorm blijkt nog in haar kinderschoenen te staan. Zoals uit dit rapport zal blijken, zijn de corporaties wel overtuigd van het feit dat kunst, naast het verfraaien van een wijk, een meerzijdige betekenis kan hebben, maar het ontbreekt vaak aan kennis en ervaring om dit structureel (integraal) in te zetten.

Kunstprojecten worden door verschillende partijen geïnitieerd, zoals door project ontwikkelaars, stadsdelen, kunstenaars, buurtregisseurs of bewoners(-verenigingen). Het zijn vooral de projectontwikkelaars die voorstellen om bij nieuwbouw de openbare ruimte of de gevel te verfraaien. Daarnaast komen initiatieven regelmatig van buurtregisseurs en wijkmanagers die bepaalde behoeften signaleren in een wijk en dan voorstellen om een kunst of sociaal project te starten. De uitvoering wordt dan over het algemeen overgelaten aan professionele kunstenaars of kunstinstellingen en de rol van de corporatie is vooral die van aanjager en sponsor. In Amsterdam wordt er met verschillende creatieve organisaties en kunstinstellingen samengewerkt zoals Kunstenaars & co, United Smile, Wise guys, Stichting de Bakkerij, Koers Nieuw West, Kunst en Bedrijf, Beehive en Young Design & Industry.

Er zijn ook verschillen ten aanzien van de aanpak. Zo weten kunstenaars vooral de Key, Ymere en Stadgenoot goed te vinden als het gaat om fondsenwerving voor kunstprojecten in de wijk. Bovendien wil de Key zich duidelijk onderscheiden als vernieuwer. Telkens op zoek naar nieuwe kunstenaars en iets nieuws voor de stad. De corporatie heeft dan ook een groot netwerk en inzicht in de kunstwereld en een duidelijk doel voor ogen. Terwijl Rochdale juist gebruik maakt van de kunstenaars en creatieven die al bekend zijn bij bijvoorbeeld een organisatie als Beehive, of die al werk voor andere corporaties hebben uitgevoerd.

Om deze kunstpraktijken van Amsterdamse corporaties verder inzichtelijk te maken is dit rapport geschreven. Het biedt inzicht in de verschillende kunstvisies en beleid en hoe deze tot uiting komen in de praktijk van de Amsterdamse corporaties. De focus is hierbij vooral op de manier waarop en op welk moment kunst door corporaties wordt ingezet in het stedelijke vernieuwingsproces. Daarnaast besteedt dit rapport aandacht aan knelpunten, geleerde lessen, successen, en de kennisbehoefte van de corporaties ten aanzien van culturele interventies.

Leeswijzer:

§ 2: Onderzoeksmethoden

§ 3: Introductie corporaties

§ 4: Kunstvisie en beleid: overeenkomsten (§4.1) en verschillen (§4.2)

§ 5: Praktijkervaring met kunst

§ 6: Kennisbehoefte

§ 7: Toekomstplannen

§ 8: Conclusie met onderzoeksvragen

2. Onderzoeksmethoden

De analyse van dit rapport is hoofdzakelijk gebaseerd op semi-gestructureerde diepte-interviews met relevante (kunst)functionarissen van alle 7 woningcorporaties die bezit hebben in Amsterdam. Daarnaast zijn in deze studie projectgegevens geïntegreerd van projecten die de corporaties hebben gepland of uitgevoerd (dan wel gefinancierd) in 2008 / 2009 waar een kunstaspect aan verbonden was. Tevens vormen de jaarverslagen en websites van de corporaties een belangrijke informatiebron voor dit onderzoek.

Het is belangrijk te vermelden dat de functies van de respondenten binnen de organisaties uiteenlopen, daar niet elke corporatie een aparte kunstfunctionaris in dienst heeft. Telkens is gezocht naar de meest relevante persoon, en bij de één was dit de directeur en bij een ander de sociaalbeleidsmedewerker. Deze verschillen zijn van invloed op de uitkomsten zoals in dit rapport omschreven. Want waar de één een duidelijk overall plaatje kon schetsen en ook de toekomstvisie kon delen, bleef het bij de ander beperkt tot voorzichtige uitspraken over de uitvoering in de praktijk. Desalniettemin zijn er waardevolle uitspraken gedaan door alle partijen.

Daarnaast hebben wij getracht zoveel mogelijk projectinformatie te verzamelen onder alle corporaties. Het betreft de projecten die iets met kunst te maken hadden en uitgevoerd of gepland zijn in de periode 2008/2009 (projectstatus op peildatum 30 augustus 2009). Het

verzamenen van deze gegevens was een opvallend lastig proces. Dit kwam ten eerste doordat van weinig projecten (met een kunstaspect) gegevens op papier stonden. Dit gold voor alle corporaties en het betrof zowel het ontbreken van plandocumenten als voortgang- en evaluatierapportages. Bovendien bleek het voor de corporaties vaak lastig om een totaaloverzicht te leveren van alle lopende projecten: Vaak was er geen centraal punt in de organisatie die deze informatie verzamelde.

Gevolg is dat we hierdoor zeker weten dat we geen complete lijst hebben. Wel hebben we van de meeste projecten informatie, en weten we door de interviews wat er ongeveer ontbreekt aan de lijst. Daar waar mogelijk zijn de gaten in het overzicht opgevuld op basis van herleidde kennis. Dus hoewel de getallen uiterst voorzichtig dienen te worden gebruikt, zijn deze wel degelijk veelzeggend als niet zozeer gekeken wordt naar het aantal maar juist het type projecten, doelstellingen, successen en knelpunten en vernieuwingsfase waarin de kunst is geïmplementeerd.

3. Introductie corporaties

Zoals in de tabel in bijlage 2 is te zien, zijn de 7 corporaties in Amsterdam vergelijkbaar in omvang wat betreft hun woningbezit. De meeste corporaties beheren ongeveer 25.000 tot 45.000 huurwoningen in Amsterdam en omstreken. Door haar speciale functie in Nieuw West, heeft alleen Far West aanzienlijk minder bezit.

Bovendien valt op dat de huidige corporaties resultaten zijn van fusies die zich sinds 2001 in het Amsterdamse woningbouwverenigingbestel hebben afgespeeld. Het is belangrijk om dit feit mee te nemen in de analyse, omdat de visie op kunst en maatschappelijke rol van de verschillende fusiepartners niet altijd direct synchroon lopen waardoor stellingname ten aanzien van culturele interventies soms nog in ontwikkeling is.

4. Vergelijking van kunstvisie en kunstbeleid van corporaties

4.1 Overeenkomsten

Wanneer gekeken wordt naar wat de verschillende corporaties zeggen en schrijven over hun visie op kunst in de wijk (zie bijlage 3) dan zijn er meerdere overeenkomsten. Zo stellen alle corporaties:

- Kunsttoepassingen dragen bij aan een fraaie en prettige leefomgeving die de leefbaarheid van wijken ten goede komt.
- Kunst geeft identiteit aan de wijk door een herkenningspunt te zijn. Aansprekende kunstwerken maken mensen trots op hun wijk en dragen zo bij aan een positief gevoel over het wonen in de wijk.

Kunst wordt dus vooral gekoppeld aan de bedrijfstak leefbaarheid. Want kunst draagt bij aan de kwaliteit van wonen en daarmee aan een meer leefbare buurt, aldus de corporaties. Naast kunsttoepassingen in het kader van beheer, wordt daarom vooral geïnvesteerd in kunst tijdens nieuwbouwprojecten.

In de brochure "kunst in de wijk" van de Alliantie wordt gerefereerd aan een onderzoek naar de effecten van kunst op leefbaarheid (bewoners trots op kunst, 2003), echter lijkt dit een uitzondering: Over het algemeen wordt kunst ingezet op basis van onderbuikgevoelens en internationale trends met betrekking tot investeren in creativiteit - onder andere naar aanleiding van publicatie 'the creative class' van Richard Florida. Het lijkt er echter op dat onderzoek of toetsing niet de basis is voor de kunstvisies bij corporaties. Er wordt gehoopt dat kunst een bijdrage levert, maar wat het effect van dergelijke interventies daadwerkelijk zou kunnen zijn, hoe je het in zou moeten zetten, of wat je ervan zou mogen verwachten is vaak onbekend.

Invulling kunstbeleid

Opvallend is dat het kunstbeleid van alle corporaties zeer weinig specifiek is. Alleen de Key heeft haar beleid op papier staan. De overige organisaties benoemen kunst wel in hun

jaarverslag. Het gebrek aan specificiteit heeft alles te maken de huidige tendens in Nederland met betrekking tot de veranderende visie op de rol van kunst in het kader van stedelijke vernieuwing, de Wijkaanpak. Het is niet voor niets dat het ministerie van VROM dit jaar haar eerste conferentie “Kunst in de Wijk” organiseerde. Tot voor kort was het dan ook niet gebruikelijk om een kunstvisie te hebben, of meer van kunst te verwachten dan het verfraaien van een woonblok of wijk. Daarnaast kan het gebrek aan concreet beleid ook samenhangen met de verschuivingen door de fusies bij de corporaties. Zoals gezegd, gaat het samengaan van verschillende organisaties gepaard met het ontwikkelen van één kunstbeleid, die verschillende de invalshoeken moet verenigen. Iets wat wellicht nog in ontwikkeling is bij sommige recent gefuseerde corporaties.

Rol van kunst

Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook de rol die aan kunst wordt toegedicht binnen de bedrijfsvoering vaak nog in ontwikkeling is, of gewoon weg niet als zodanig ingebed. Er zijn geen strategische doelen aan de inzet van kunst verbonden, en vaak is het onhelder welk budget voor kunst wordt gereserveerd. Sterker nog: Vaak is er geen budget voor kunst, maar wordt er per gebiedsontwikkelingsproject gekeken of er nog wat geld valt te schuiven zodat er iets met kunst gedaan kan worden, al naar gelang de interesse in kunst van de gebiedsontwikkelaar. Kunsttoepassingen hebben daarom zelden een structureel karakter binnen zowel het beleid als de uitvoeringspraktijk van de corporaties.

Wel is er een opvallende trend dat naast kunst in de openbare ruimte (ornamenten en andere verfraaiingen van gebouwen, beeldende kunst in openbare ruimtes en aansprekende architectuur) ook meer participatieve kunstvormen de interesse van de corporaties hebben gewekt. Zo heeft de Alliantie haar kunsttoepassingen uitbesteed aan United Smile. Een innovatief en creatief bureau dat ondermeer in Venserpolder inzet op participatie van vooral kinderen om zo bij te dragen aan de leefbaarheid van de wijk.

Inbedding van kunst in organisatie

Zoals gezegd, is er duidelijk sprake van toegenomen interesse in culturele interventies, vooral binnen het proces van stedelijke vernieuwing. Drie corporaties hebben inmiddels vaste kunstfunctionarissen ingehuurd: De Key heeft sinds 1,5 jaar een kunstbeleidsadviseur in dienst, Stadgenoot werkt met vaste kunstadviseurs (gedeeltelijk in dienst) en Ymere heeft de taak ondergebracht bij de Wijkaanpakmanager met het takenpakket ‘ontmoeten en cohesie’.

4.2 Verschillen

Het grootste verschil lijkt te zitten in hoe er in het kader van de kunsttoepassing gekeken wordt naar de rol van de bewoners: het al dan niet inzetten op interactieve processen, en de mate van interactie die gezocht wordt. Betreft het alleen consultatie bij keuze voor kunstwerken in de openbare ruimte of betreft het een kunstproject waarbij het proces met de bewoners het belangrijkste wordt gevonden?

Kunst in de openbare ruimte

Hoewel alle corporaties investeren in kunst in de openbare ruimte, vooral bij nieuwbouwprojecten, wordt hier het sterkst op ingezet door de Key. Zij ziet haar rol vooral in de unieke bijdrage aan het culturele uiterlijk van Amsterdam. Bewoners consulteert zij bij keuze voor zowel kunstenaar als kunstwerk. De mate van interactie verschilt per project, maar komt vooral neer op inspraak. Kwaliteit van kunst staat voorop. De Key vindt het zichtbare gevolg van kunst het belangrijkste, niet het proces. De bewoners verdienen kwalitatief waardevoller kunst in hun wijk. Doel van de kunstadviseur van de Key is daarom om kunst een structureel onderdeel te maken van onderdeel wonen.

Culturele interventies

Corporaties als Ymere, Far West en Stadgenoot zetten juist veel in op creatieve ontmoetingsplekken, vaak in de vorm van broedplaatsen en creatieve hotspots, die laagdrempelig zijn en een open uitstraling dienen te hebben. Volgens Far West is sociaal cultureel ondernemen in de wijk namelijk belangrijk voor de kwaliteit van de leefomgeving, als voorzieningen voor de bewoners, maar ook als werkgelegenheid- en ontmoetingsplek. In dergelijke broedplaatsen gaat het zowel om het proces als om het eind resultaat:

talentontwikkeling van buurtbewoners, ontmoetingen maar ook om producten van professionele kwaliteit en succesvolle innovatieve ondernemingen.

Ymere en Stadgenoot zijn bovendien bezig met visieontwikkeling ten aanzien van community art. Participatieve kunstprojecten om ondermeer thuis voelen in een wijk te bevorderen of om onvrede over de vernieuwing om te zetten naar positieve krachtenbundeling. Bij dergelijke kunsttoepassingen gaat het vooral om het proces waarin de bewoners een hoofdrol spelen naast de kunstenaar. Deze twee corporaties zijn bovendien momenteel ook bezig met het structureel inbedden van kunst in de organisaties. Eigen Haard en Rochdale benadrukken dat zij zich vooral richten op kunst die bij kan dragen aan “schoon, heel en veilig” of de Wijkaanpak doelen. Rol van bewoners varieert van inspraak tot actieve participatie. Voor Eigen Haard moet kunst een maatschappelijk doel hebben, en wordt vaak vanuit het kader van de Wijkaanpak ingezet. Betrokkenheid bij de buurt staat voorop en dus geen investeringen in “kunst om de kunst”. En zo vindt Rochdale dat kunst in ieder geval begrijpbaar moet zijn voor een brede doelgroep. Terwijl de andere corporaties ook investeren in kunst enkel vanuit vastgoed of esthetisch oogpunt of persoonlijke voorkeur van ontwikkelaar. Bovendien hoeft kunst voor Stadgenoot of de Key niet altijd mooi gevonden te worden, maar kan ook andere reacties opwekken bij bewoners of bezoekers en dat is ook van waarde.

In de volgende paragraaf zal dieper in gegaan worden op kunst in de praktijk van de corporaties.

5. Praktijkervaringen van corporaties met kunst

5a. Criteria voor kunsttoepassingen

Ten eerste hebben Rochdale, Stadgenoot, Far West en Ymere met het Amsterdams Fonds voor de Kunst (AFK) een matchingsovereenkomst gesloten. Het Matchingsfonds Beeldende Kunst is opgezet om opdrachtgeverschap te stimuleren en de realisatie van kunstwerken in de openbare ruimte van Amsterdam mede mogelijk te maken. Het Matchingsfonds Beeldende Kunst gaat uit van een match van financiële middelen. Het aan het Fonds gevraagde bedrag dient minimaal te worden gematcht met een gelijke eigen bijdrage en/of een bijdrage van derden. Vanuit het Matchingsfonds zijn de basis criteria:

1. Het werk moet van artistieke kwaliteit zijn
2. Het werk moet een aanvulling zijn voor de stad Amsterdam
3. Het werk moet openbaar toegankelijk zijn.

De Key stelt zich de volgende randvoorwaarden:

“Het gebiedsplan is grondlegger, dus een wijk waar wij geen bezit hebben zal geen grote kunstwerken krijgen: Dus bezit en daarnaast aanleiding: als er een extraatje nodig is bijvoorbeeld. (..) Het moet zichtbaar zijn voor zoveel mogelijk mensen en bijdragen aan de leefbaarheid. Dat het herkenning kan zijn of een icoon voor de buurt. Zichtbaarheid is belangrijk, dus niet alleen een kunstproces (..)

Altijd een samenwerking met bewoners en met kunstinstellingen - maar ook wederkerigheid; er moet iets terugkomen voor wat je geeft (eigenaarschap)”. - Marieke Gerritsen (interview 29 juni 2009).

Daarnaast moet de kunst van hoge kwaliteit en vernieuwend zijn. De Key is dan ook telkens op zoek naar nieuwe kunstenaars of althans kunstenaars waarvan nog niet (veel) werk in de stad staat.

Ymere stelt de volgende eisen aan haar kunstprojecten (Ellen Ros, interview 26 juni 2009):

- Er moet betrokkenheid zijn van buurtbewoners
- Duurzaamheid, iets wat langer beklijft
- Het moet verandering teweeg brengen
- Coalitie met andere partijen
- Talentontwikkeling strekt tot aanbeveling
- Moet artistieke kwaliteit hebben (gemeten door Kunstenaars & Co).

Voor Eigenhaard en Rochdale geldt dat het een maatschappelijk belang moet dienen, bij moet dragen aan “schoon, heel en veilig” of dat het een bijdrage levert aan de betrokkenheid van bewoners.

“Dat het een maatschappelijk belang heeft. Niet kunst om de kunst. Levert het een bijdrage aan de Wijkaanpak? Levert het een bijdrage aan schoon en veilig of levert het een bijdrage aan meer betrokken laten zijn van bewoners? Betrokkenheid bij de buurt, sociale betrokkenheid.” -Eline Mathijssen, Eigen Haard, interview 20 juli 2009)

“Het moet gelinkt zijn aan het wonen en mensen betrekken bij hun omgeving. Het moet bewoners en mensen bij elkaar brengen. Het moet ook wijken die in de split zitten, eruit trekken.” (Cathelijne de Groot, Rochdale, interview 29 juni 2009)

Voor de Alliantie is het belangrijkste criterium dat het mensen moet verbinden en daarnaast of er budget voor is en er andere partijen aan meewerken. Volgens Far West moet kunst bijdragen aan de culturele waarde van Nieuw West. Zij vindt namelijk dat kunst en cultuur de identiteit van Nieuw West kunnen versterken, en stelt verder geen specifieke algemene eisen maar bekijkt het per project en laat zich adviseren door Kunst en Bedrijf.

Stadgenoot:

“In het kader van de vernieuwing probeer je middels kunstenaars bewoners kennis met elkaar te laten maken, samenhang te creëren en leefbaarheid te bevorderen. Dit is geen beleid, in de zin dat we dat altijd doen, maar het is meer op aangeven van de buurtregisseur. Kan dan heel tijdelijke kunst zijn op bouwhekken of het beschilderen van gevels van gerenoveerde huizen. Hoeft niet alleen tastbaar te zijn: ook openlucht muziekcompositie in Geuzenveld. Met andere woorden we houden er een brede begripsbepaling op na. We willen het duidelijk niet richten op één vorm van kunst. Bovendien hoeft het niet altijd even toegankelijk te zijn: kunst hoeft niet altijd “leuk” te zijn. Het mag ook vergankelijk of ontastbaar zijn (muziek of filmprojectie kan ook, of alleen een discussie oproepen). Vanuit de organisatie is in ieder geval bepaald dat er in het herstructureringsproces iets extra's gedaan moet worden voor bewoners, en dergelijke kunstprojecten kunnen daar een uiting van zijn. Idee is dat het de leefbaarheid en dierbaarheid van de leefomgeving moet dienen”. - Harry Nuij (interview 30 juni 2009)

5b. Soort projecten

In tabel 1 is een overzicht te zien van het soort projecten die de Amsterdamse corporaties in de periode 2008 - 2009 op peildatum 30 augustus hebben geïnitieerd, gesponsord, uitgevoerd of gepland. Hiervan stonden 17 projecten gepland, 27 waren in uitvoering, 39 afgerond en van 4 projecten was de projectstatus onduidelijk.

Tabel 1: Overzicht van kunstprojectsoorten gesteund door Amsterdamse corporaties in 2008-2009 (n=87):

Projectsoort	Aantal	%
1. (Tijdelijke) Kunst in de openbare ruimte	35	40%
2. Kinderkunstproject	19	22%
3. Broedplaats / -straat	9	10%
4. Community art (proces met bewoners)	8	9%
5. Vaste locatie voor creativiteitontwikkeling (geen broedplaats)	5	6%
6. Festival	4	5%
7. Overig	7	8%
Totaal	87	100%

(Tijdelijke) kunst in de openbare ruimte

(Tijdelijke) kunst in de openbare ruimte betreffen alle kunstobjecten aan of bij gebouwen. Het is kunst vervaardigd door een professionele kunstenaar in opdracht van de corporatie. Vaak ter verfraaiing van een nieuw gebouw. Ook betreft het hier tijdelijke kunstobjecten of muurschilderingen op slooppanden en bouwhekken. Inbreng van bewoners is hierbij vaak minimaal of beperkt zich tot inspraak met betrekking tot ontwerpkeuze. Wat opvalt aan de aantallen in tabel 1, is dat verreweg de meeste investeringen worden gedaan in kunst in de openbare ruimte (40%).

Kinderkunstprojecten

Dit zijn alle projecten (22%) die vaak in samenwerking met basisscholen zijn uitgevoerd. Dergelijke projecten leverden opgevrolijkte onderdoorgangen, bouwhekken of opgeruimde straten op, en hadden zowel educatieve, creatieve als sociale doeleinden. Vooral Eigen Haard en Rochdale hebben flink veel aandacht aan dergelijke projecten besteed, zowel apart als gezamenlijk.

Broedplaatsen

Bij broedplaatsen en broedstraten betreft het de (tijdelijke) invulling geven aan leegstand door creatieven, die tegen lage huurprijs atelier kunnen houden of een onderneming kunnen voeren. In krachtwijken gaan deze broedplaatsen vaak gepaard met sociale doelen, zoals stimuleren van talent onder bewoners of als huiskamer voor de buurt. Broedplaatsen lijken de laatste jaren steeds populairder en dat is ook te zien aan het aandeel dat zij in tabel 1 innemen: 10% van de projecten betroffen broedplekken zoals Garage Notweg en Beehive.

Community art

Het is community art wanneer er een professionele kunstenaar bij is betrokken; een (groot) aantal actief participerende bewoners betrokken zijn; en het doel van de interventie zowel een sociale als een artistieke kant heeft. Hiermee is er een duidelijk verschil tussen community art en kunst met slechts consultatie of inspraak van bewoners. Er zijn een aantal van dergelijke projecten uitgevoerd in Nieuw West, zoals Expeditie Nieuw West (Public Amusement) en de Kok, de Kweker, zijn Vrouw en hun Buurman (Stedelijk museum). Toch vormen community art projecten een minderheid gezien het feit dat slechts 6% van de kunsttoepassingen onder deze noemer vallen.

Festival

De festivals variëren van buurtfestivals tot grotere events zoals het Sloterplassfestival.

Vaste locatie voor creativiteitsontwikkeling

Naast broedplaatsen zijn er ook andere culturele interventies die zich op vaste locaties voltrekken. Het gaat hier om creatieve initiatieven zoals de Noorderparkkamer en Muziekparticipatie Van der Pekbuurt in het voormalig BP station.

Overig

In de categorie overig zit ondermeer renovatie van cultureel erfgoed.

5c. Projectdoelstellingen

De verschillende projecten gaan gepaard met uiteenlopende projectdoelstellingen. Wel beogen zij allemaal op de een of andere manier bij te dragen aan een fraaie en prettige leefomgeving. Of wel primair om vastgoedwaarde te doen stijgen, ofwel primair ten dienste van de leefbaarheid in wijken. Echter was ook hier de invulling in het projectoverzicht niet compleet. Bij 76 van de 87 projecten waren doelen omschreven, of duidelijk te herleiden uit de projectomschrijving. Geen van deze doelen waren SMART geformuleerd, of op een andere manier concreet meetbaar. Bovendien waren verschillende projecten van meerdere doelstellingen voorzien waardoor het totaal aantal doelstellingen niet overeen komt met het totaal aantal projecten.

Tabel 2: Overzicht van projectdoelstellingen van kunstprojecten gesteund door Amsterdamse corporaties in 2008-2009*:

Projectdoelstelling	Aantal	%
1. Verfraaiing	20	23%
2. Ontmoeten	15	17%
3. Identificatie met buurt stimuleren	15	17%
4. Verloedering tegen gaan, bewustwording leefomgeving	12	14%
5. Leefbaarheid	11	13%
6. Creativiteit onder bewoners stimuleren	11	13%
7. Veiligheid	8	9%
8. Imago van buurt verbeteren	7	8%
9. Bewoners tegemoet komen	7	8%
10. Wijkeconomie (creatieve bedrijvigheid en werkgelegenheid stimuleren)	6	7%
11. Talentontwikkeling	5	6%
12. Opvullen van lege ruimte	2	2%
13. Overig	5	6%
14. Onbekend	11	13%
Totaal		100%

* n= 87 projecten: 124 doelstellingen bij 76 projecten en 11 projecten zonder (bekende) doelstellingen.

Verfraaiing

Hoewel veel kunst ter verfraaiing van publieke ruimte wordt ingezet, hadden slechts 20 (23%) dit echt als doelstelling. Daarvan hadden 15 projecten alléén het doel om een gebouw of buurt te verfraaien. Het betreft hier voornamelijk (tijdelijke) kunstobjecten in de openbare ruimte, vervaardigd door professionele kunstenaars. De overige hadden ook een doelstelling ten aanzien van leefbaarheid of veiligheid.

Ontmoeten

Er wordt regelmatig (17%) geïnvesteerd in projecten die ontmoetingen tussen buurtbewoners faciliteren. Het gaat hierbij om broedplaatsen zoals garage Notweg en community art zoals het project "De Kok, de Kweker, zijn Vrouw en hun Buurman" van het Stedelijk Museum.

Identificatie met buurt stimuleren

Verschillende corporatie proberen via kunst bewoners zich meer te laten identificeren met de buurt. Het idee hierbij is dat door identificatie met de buurt te stimuleren, wijken leefbaarder worden omdat deze beter beheerd en verzorgd worden door de bewoners zelf. Soms gebeurt dit door middel van een fraai kunstobject dat als herkenningspunt in de wijk fungeert. Vaak betreft het een participatief project met kinderen die samen met een kunstenaar een onderdoorgang of portiek opfleuren. Met de intentie dat hierdoor eigenaarschap van gebouwen en buurt door bewoners wordt vergroot.

Leefbaarheid

Participatieve projecten werden ook vaak ingezet om verloedering (14%) van een buurt tegen te gaan en de veiligheid te vergroten (9%). Want door het verlichten en opknappen van tunnels en poorten wordt het gevoel van veiligheid vergroot en dat is vaak ook een randvoorwaarde voor een leefbare wijk.

"Kunst is goed voor de leefbaarheid in wijken. Aansprekende kunst maakt mensen trots op hun wijk. Het kan zelfs leiden tot minder vernieling en graffiti en bijdragen aan de sociale cohesie in een buurt." - Dennis Walta, de Alliantie

Imago van de buurt verbeteren

Kunstobjecten worden ook regelmatig ingezet om het imago van de wijk naar buiten toe te verbeteren, zoals bij het creëren van een beeldmerk door een kunstenaar voor de Robert Scott buurt.

Bewoners tegemoet komen

Verder viel op dat corporaties soms ook tot kunstinvesteringen overgaan om bewoners tegemoet te komen. In het geval dat bewoners daar om vragen of omdat de indruk leeft bij de corporatie dat de bewoners iets extra's verdienen. Beperkingen hierbij zijn wel dat niet alles wat bewoners mooi of leuk vinden, ook praktisch of wenselijk gevonden wordt door de corporatie. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om (beperkte) duurzaamheid en kosten van een kunstwerk.

Wijkeconomie

Het betreffen hier voornamelijk broedplaatsen, maar ook creatieve projecten als "Bed en Brek in van der Pek" (een hotel verspreid over verschillende slooppanden) zijn goed voor de wijkeconomie, althans dat is de gedachte. Het zijn locaties waar creatieve bedrijvigheid en (lokale) werkgelegenheid wordt gestimuleerd.

Hoewel bij alle broedplaatsen sprake is van opvulling van lege ruimte, werd dit bij slechts 2 van de in totaal 9, als doelstelling expliciet vermeldt.

Talentontwikkeling en creativiteit stimuleren

Vooral community art projecten, broedplaatsen en kinderkunstprojecten hebben vaak doelstellingen die betrekking hebben op het stimuleren van creativiteit onder kinderen en bewoners, dan wel het aanmoedigen van talentontwikkeling.

Overig

In de categorie overig (6%) zaten doelstellingen zoals opvoeding, vertrouwen winnen van bewoners, leed bij sloop verzachten en een culturele impuls geven aan de buurt.

Geen van de doelstellingen blijken een directe link te leggen met de fysieke ontwikkelingen in de buurt. Behalve bij één project van Eigen Haard waarbij het doel expliciet was om kinderen bij de sloop te betrekken middels het beschilderen van bouwhekken samen met kunstenaars. Dit betekent niet dat er niet meer linken tussen de fysieke vernieuwing en de kunstprojecten zijn gelegd. Deze zijn echter niet als zodanig vastgelegd bij de projectdoelstellingen omschrijvingen. Verschillende projecten spelen zich namelijk af om en bij bouwhekken. Daarnaast spelen verschillende kunstenaars in op de nostalgische waarden in wijken: door deze vast te leggen in boekjes, posters, film en fotomateriaal. Door hier aandacht aan te besteden wordt ruimte gecreëerd voor het erkennen van het "oude" in het proces van vernieuwing.

5d. Kunst in verschillende fasen van stedelijke vernieuwing

In wijken waar grote fysieke ingrepen plaatsvinden, doen corporaties regelmatig "iets extra's" voor bewoners in de vorm van kunst. Erkend wordt dat het vaak lastige processen voor de bewoners zijn door overlast (geluid, bouwwerkzaamheden ed.), (tijdelijke) verhuizingen en verandering van populatiesamenstelling in de buurt. Om dit leed te verzachten doen corporaties verschillende dingen, zoals het laten beschilderen van bouwhekwerken, een mooi kunstwerk bij oplevering of een creatief participatieproject om bewoners op positieve wijze bij hun leefomgeving te betrekken.

"Het is essentieel om in een proces van vernieuwing de onderhuidse sentimenten en onvrede in een wijk te leren kennen. Kunst is een mooi middel om in contact te komen met de onderbuikgevoelens van de zwijgende meerderheid, waar we anders moeilijk bij kunnen." - Ellen Ros, Ymere (Koers Nieuw West, 2009, p.13)

"Een belangrijk onderdeel ervan is de tijdelijke kunstprojecten. Die worden tijdelijk ontwikkeld in stadsvernieuwingsgebieden. Altijd heb je periodes dat panden leegstaan en oproer komt, omdat er verandering aankomt en mensen dat niet willen. Dan is het ontzettend leuk en nuttig daar iets op te bedenken"

waardoor die leegstand verdwijnt.” - Marieke Gerritsen, de Key (interview 29 juni 2009)

Het bleek echter zeer lastig om een indeling te maken van kunstprojecten naar fase van stedelijke vernieuwing: de plan-, transformatie- (leegstand, sloop, realisatie of renovatie) en opleveringsfase. Culturele interventies worden namelijk over het algemeen niet toebedeeld aan een bepaalde vernieuwingsfase op het moment dat de eerste plannen aan de tekentafel worden gemaakt. Het integrale denken over culturele interventies als van toegevoegde waarde in het proces van stedelijke vernieuwing staat dan ook nog letterlijk in de kinderschoenen. Daarnaast is het vernieuwingsproces vaak niet lineair, maar wordt een wijk in verschillende fasen aangepakt. Het is een dynamisch en langdurig proces dat tussentijds regelmatig wordt bijgesteld. Juist op die momenten van herschikking kan er opeens ruimte gecreëerd worden voor kunst.

Toch is er een poging gedaan (zie tabel 3) om de kunstprojecten te categoriseren op basis van de vernieuwingsfase waarin de kunst wordt ingezet, los van het feit of deze projecten ook bewust of expliciet door de corporatie aan de betreffende fase zijn gekoppeld. Alleen Eigen Haard en Far West hebben van al hun projecten aangegeven in welke fase van stedelijke vernieuwing het kunstproject plaatsvond (betreft 44 + 13 = 57 van de 87 kunsttoepassingen). Van de overige projecten is, waar mogelijk, op basis van de kennis over de vernieuwingsplannen van de verschillende buurten een inschatting gemaakt.

Planfase

Projecten zijn in de planfase ingedeeld wanneer het project zich bevindt in een buurt of woonblok waarvoor op dat moment vernieuwingsplannen werden ontwikkeld voor de nabije toekomst. In slechts 10% van de projecten hebben culturele interventies al een rol toebedeeld gekregen in deze fase, zoals bij de Tolhuistuin in Amsterdam Noord.

Transformatiefase

Alle kunstprojecten die vanaf de leegstand tot aan oplevering van gebouw, woonblok of buurt zijn ingezet. Binnen het proces van fysieke vernieuwing vinden relatief veel kunstprojecten vooral in de transformatiefase plaats (26%). Het betreffen verschillende kunstinitiatieven die de vervelende slooperperioden in wijken dienen te verzachten, door opfleuren van bouwhekken en kinderprojecten.

Hierbij is een aparte categorie “opvulling bij leegstand” losgekoppeld. Het betreffen voornamelijk broedplaatsen die een tijdelijke invulling geven aan een leeg pand. Dit kan zowel zijn omdat de planvorming nog niet rond is in een bepaald gebied, of dat er een tijdelijke leegte in het transformatieproces zit die om tijdelijke opvulling vraagt om een gebied leefbaar te houden. Om dit grijze gebied te overbruggen is deze aparte categorie opgeworpen.

Opleveringsfase

In de opleveringsfase zitten alle kunstprojecten die bij oplevering gerealiseerd zijn. Het betreffen hier vooral kunstobjecten in de openbare ruimte aan of bij nieuwbouw, en deze komen relatief weinig voor in het overzicht (8%).

Projecten los van fysieke stedelijke vernieuwing

Veel andere kunsttoepassingen zijn gekoppeld aan een leefbaarheids- of participatieproject en dergelijke initiatieven blijken in de praktijk nog weinig gekoppeld aan fysieke vernieuwing. Het is dan onderdeel van een sociale interventie (in het kader van de Wijkaanpak) die gericht is op de verbetering van de leefomgeving door het tegengaan van verloedering, het opleuken van pleintjes en onderdoorgangen en het stimuleren van sociale cohesie. 35% van de kunsttoepassingen vonden dan ook plaats buiten een fysieke vernieuwing of renovatie ingreep. Het betreffen vooral kunstobjecten in de openbare ruimte om de omgeving te verfraaien of om tegemoet te komen aan een bewonersinitiatief.

Tabel 3: Overzicht van aantal kunstprojecten per corporatie in periode 2008-2009 op peildatum 30 augustus 2009:

	Ymere #	Rochdale #	De Key #	Eigen Haard #	Stadgenoot #	Far West #	De Alliantie #	Totaal
Totaal aantal projecten in overzicht 2008 & 2009*	12 (100)**	9 (100%)	14 (100)**	44 (100%)	6 (100%)	13 (100%)	2 (100)**	100 (100%)
Soort projecten	Uiteenlopend, vooral community art en broedplaatsen	Kunst in de openbare ruimte en kinderkunst projecten om verloedering tegen te gaan	Vooral veel (beeldende) kunst in openbare ruimte	Allerlei soorten vooral kinderkunst projecten en kunst in openbare ruimte om verloedering tegen te gaan	Zeer divers	Vooral veel kunst in openbare ruimte en broedplaatsen	Community art	
Totaal aantal projecten binnen krachtwijken	12 (100%)	9 (100%)	7 (50%)	26 (59%)	3 (50%)	13 (100%)	1 (50%)	71 (71%)
Totaal aantal projecten in planfase	2 (17%)	0	0	5 (11%)	0	2 (15%)	1 (50%)	10 (10%)
Totaal aantal projecten opvulling bij leegstand	4 (33%)	0	1 (7%)	2 (5%)	0	3 (23%)	0	10 (10%)
Totaal aantal projecten in transformatiefase	3 (25%)	5 (56%)	2 (14%)	6 (14%)	5 (83%)	5 (38%)	0	26 (26%)
Totaal aantal projecten in opleveringsfase	0	0	5 (36%)	1 (2%)	0	2 (15%)	0	8 (8%)
Totaal aantal projecten buiten fysieke vernieuwing	2 (17%)	0	3 (21%)	27 (61%)	1 (17%)	1 (8%)	1 (50%)	35 (35%)
Totaal aantal projecten waarvan fase onbekend	1 (8%)	4 (44%)	3 (21%)	3 (7%)	0	0	0	11 (11%)

* Bij samenwerkingsverbanden (11 in totaal) tussen corporaties worden projecten meerdere keren geteld: In de tabel staan het aantal keer dat een betreffende corporatie aandeel had in een kunstproject. In totaal zijn er 87 projecten in de analyse meegenomen (n=87).

** Uit interviews bleek Ymere in totaal 25 projecten, de Key 26 projecten en de Alliantie 3 projecten in totaal te hebben uitgevoerd/gepland in 2008-2009.

5 e. Kunst in verschillende stadsdelen

In tabel 3 is ook te zien dat het merendeel (71%) van de kunstprojecten van Amsterdamse corporaties binnen de krachtwijken worden ingezet (uitzondering hierop zijn projecten van Eigen Haard). Hieronder in tabel 4 staat het overzicht van kunstprojecten naar buurt. Hierin is ondermeer te zien dat vooral Amsterdam Noord en Slotervaart rijkelijk bedeed zijn met kunstinitiatieven. Deze projecten speelden zich voornamelijk af in Vogelaarbuurten.

Tabel 4: Overzicht aantal kunstprojecten van corporaties per stadsdeel (n=87)

Stadsdeel	Aantal	%
1. Noord	20	23%
2. Slotervaart	10	11%
3. Geuzenveld	9	10%
4. Westerpark	8	9%
5. Osdorp	8	9%
6. Bos & Iommer	7	8%
7. Centrum	6	7%
8. Zeeburg	5	6%
9. Oost Watergraafsmeer	5	6%
10. Oud Zuid	4	5%
11. Zuid Oost	2	2%
12. Baarsjes	2	2%
13. Oud West	1	1%
Totaal	0	0%

5f. Successen

Er zijn door de corporaties bij slechts 31 van de 87 projecten successen vermeld. Deze successen werden niet gekwantificeerd of meer specifiek omschreven. Dat geldt voor alle ingebrachte successen en deze uitkomst is natuurlijk gerelateerd aan het feit dat (de meeste) kunsttoepassingen zonder concrete (SMART) doelstellingen worden gerealiseerd.

Successen worden vooral gemeten aan positieve geluiden van tevreden bewoners. Dit blijkt zowel uit de interviews als uit het projectoverzicht. Het betreffen beschrijvingen zoals: *“bewoners reageerden enthousiast”* en *“er was een positieve samenwerking tussen corporatie en buurt”*. Soms is ook positieve aandacht van buiten de wijk aanleiding om van succes te spreken:

“Beehive is al herkenbaar in de buurt. Het loopt goed, vol met enthousiasme. Het college van bestuur van Amsterdam komt zelfs kijken omdat het zo’n succes is.”

- Jacques Thielen, Far West (interview 14 juli 2009)

Andere genoemde successen zijn:

- Artistieke kwaliteit
- Sociale ontmoetingen die plaatsvonden tussen bewoners
- Vergroting van bewustwording leefomgeving
- Schonere en meer verzorgde / onderhouden buurt door participatie buurtbewoners
- Veel meldingen voor activiteiten, of veelvuldig gebruik, divers netwerk opgebouwd:

“Wij zijn succesvol in het samenbrengen van bewoners, kunstenaars en belangrijke partijen in een bepaald gebied. Zodat de kunst een uiting is van een samenwerkingsverband en het bijdraagt in de leefbaarheid van een wijk.”- Marieke Gerritsen, de Key (interview 29 juni 2009)

- Eigen initiatief van bewoners:

“Een succesvol project van ons is de “betere buurtprijs” waarbij bewoners worden uitgedaagd zelf met initiatieven te komen die wij helpen te realiseren. Het betreffen regelmatig creatieve projecten en het is een succes omdat het vanuit de bewoners zelf komt.” - Ellen Ros, Ymere (interview juli 2009)

- De integrale aanpak:
“Het succes zit in het feit dat we heel veel geluiden van bewoners terug krijgen. Dat maakt het voor ons succesvol omdat de kunst toepassing wordt gewaardeerd. (...) Het is ook nog een succes, vind ik, in de technische zin, wanneer tijdig aan kunst wordt gedacht, zodat het in de bouwstroom meegenomen kon worden. We hebben eerst bedacht wat we hier [betreft Lateien in Jatopia gebouw] zouden we hier kunnen doen. Het kunstwerk zit integraal in het gebouw.” - Niels Raat, Far West (interview 14 juli 2009)

5g: Knelpunten en geleerde lessen

Zowel uit de interviews als uit het projectoverzicht blijkt dat de corporaties met verschillende overeenkomstige knelpunten te kampen hebben gehad bij de realisatie van hun kunstprojecten. In de aangeleverde projecten stonden bij 27 van de 87 projecten knelpunten en geleerde lessen vermeld die onder te verdelen zijn in de onderstaande categorieën.

Belemmerende samenwerking met Stadsdeel

Communicatie met- en bureaucratie van het stadsdeel werkt vertragend in realisatieproces. Vooral als kunsttoepassingen van corporatie niet passen in het bestemmingsplan van het Stadsdeel. Verschillende corporaties geven aan dat zij afhankelijk zijn van de gemeente en de gemeenteraad voor de goedkeuring van allerlei vergunningen. Dit wordt vaak als een obstakel ervaren want het belemmert het tijdig uitvoeren van projecten.

“ (...) daar word je soms in tegen gehouden door bureaucratische handelingen die tijd en geld vergen. (...) ik zou wat meer met de stadsdelen en gemeente tot een overeenkomst willen komen. We laten voldoende zien dat de kwaliteit en samenwerking is goedgekeurd. Er is een sterke behoefte aan versoepeling in de regels. Het kost gewoonweg geld.”- Marieke Gerritsen, de Key (interview 29 juni 2009)

Gebrek aan participatie en betrokkenheid van bewoners

Zowel participatie als het vasthouden van enthousiasme gedurende de hele projectperiode is vaak als lastig bestempeld.

“Kunstobject in het Furoregebouw (oud west) - daarvan zitten de emotionele eigenaars in het kantoor van Stadgenoot en niet in de buurt of bij de gebruikers van dat pand. Dat hadden we ook anders kunnen doen. Terwijl je ook geen 100% garantie kunt krijgen, door de gebruikers erbij te betrekken, dat er wel emotionele eigenaarschap / identificatie komt. Maar het kan wel komen (ook zonder gebruikers te betrekken), alleen weet je dat niet zeker. Je kan dit wel stimuleren door een project op bepaalde wijze in te zetten en bijvoorbeeld kinderen erbij te betrekken. - maar werkwijze hangt dan van de doelgroep af.”- Harry Nuij, Stadgenoot (interview 30 juni 2009)

“We zijn oprichters geweest van het Waterfestival. Daarbij was het idee, we halen de Parade hiernaar toe [Nieuw West]. Maar de kritiek was; het zijn eigenlijk vooral veel witte mensen. De mensen die hier veel wonen, bijvoorbeeld Marokkanen, die komen niet aan bod.” - Jacques Thielen, Far West (interview 14 juli 2009)

Gebrek aan tijd, financiering, fysieke ruimte

Gebrek aan financiering, zeker in deze tijden van crisis speelt ook een sterk versturende factor. Voor de Alliantie heeft het tot gevolg gehad dat zij 1 van de 3 (grote) projecten die zij door United Smile laat uitvoeren heeft getemporeerd. Kunst lijkt toch vaak het eerste wat afvalt op het moment dat zich budgettekorten voordoen. Daarnaast wordt kunst zelden

gebudgetteerd in de gebiedsbegroting en hangt het af van de interesse van de projectontwikkelaar, of van een kunstenaar die zich op het juiste moment aanmeldt, of er in kunst wordt geïnvesteerd.

Vernieling van objecten

Objecten moeten tegenwoordig “hufferproof” worden gemaakt, wil het voor langere tijd in de openbare ruimte kunnen schitteren.

“We hebben een aantal keer geprobeerd om middels community art bewonersparticipatie in de planningsfase te vergroten. Maar dat bleek toch achteraf niet zo heel goed uit te pakken. Het bleken vaak goed bedoelde dingen. Schuttingkunst heb ik dat vroeger genoemd. Omdat mensen leuke plaatjes maken of dat je met de buurt of scholen dingen gaat maken die aan de bouwhekken vast worden gezet. Na een tijdje ziet het er echt niet meer uit. Het begint te slijten, het gaat kapot of vandalisme slaat toe.

Tijdens de verbouwing is het wel een zootje in zo een wijk. Dan blijft de vraag: “Hoe houd je dat leefbaar en mooi”? En ik moet je zeggen, een initiatief is altijd wel leuk, lief bedoeld, maar de uitvoering en zeker de aftersales is altijd knudde.” - Jacques Thielen, Far West (interview 14 juli 2009)

Overtuigen van directie corporaties

Om tot investeren in “onzichtbare” kunst over te gaan, zonder cijfers die positieve effecten in kaart brengen is veel overtuigingskracht nodig. Vaak zijn er andere zaken die voorgaan, want het belang van kunst wordt niet door iedereen gedeeld.

Gebrek aan eigenaarschap en identificatie van bewoners

Het blijkt lastig om bij bewoners eigenaarschap over kunstobjecten in de openbare ruimte los te krijgen. Deels komt dit doordat de keuze voor een bepaald kunstwerk nooit iedereen tevreden kan stemmen. Het betreft het dilemma tussen wat kunstenaar en corporatie van artistieke waarde vinden voor de buurt en wat de bewoners aanspreekt. Niet iedereen vindt dezelfde kunst mooi. En hoe voorkom je dat kunst aanstootgevend is? Het gaat hierbij ook om het managen van verwachtingen van corporatie en bewoners, zowel met betrekking tot het proces als artistiek.

“(.) Daarnaast merkt de corporatie dat er vanaf het begin duidelijkheid moet worden gecreëerd over de verwachtingen, het budget en vooral wat de corporatie niet wil. (..) Tevens is de corporatie van mening dat je regelmatig contact moet hebben, zeker in grootschalige projecten, om te weten wat er komen gaat en wanneer, zodat de bewoners tijdig ingelicht kunnen worden.” - Cathelijne de Groot, Rochdale (interview 30 juni 2009)

“Als je tien mensen de keuze laat maken kiest niet iedereen voor het zelfde. Er was iemand toen echt tegen. Een vrouw woonde toen tegenover de muurschildering en die had zoiets van ik word helemaal gek als ik hier elke dag tegen aan moet kijken. uiteindelijk heeft ze gezegd; ik ga met de meerderheid mee en dan wil ik ook dit werk. De kunstenaars heeft toen zes weken staan schilderen tegenover haar huis en heeft zij elke ochtend koffie gebracht. Beetje die betrokkenheid. Wij vinden het belangrijk dat de bewoners weten dat wij ons ervan bewust zijn dat wij hier op kantoor zitten, maar dat zij wel naar het werk moeten kijken en dat het voor hun een waarde moet hebben. Dat is eigenlijk die verbinding en daarnaast de kwaliteit door te zeggen jullie mogen meepraten maar wij beslissen wel welke twee wij dan aanbieden.” - Marieke Gerritsen, de Key (interview 29 juni 2009)

Ingewikkelde relatie tussen kunstenaar en corporatie

“Community art wordt nog vaak gebruikt als dekmantel voor inspraakprocedures in plaats van dat het mensen meeneemt en al spelende wijs ideeën laat vormen. Waarbij taal ook vaak een struikelblok kan zijn.(...) Belang van duidelijke afspraken en verwachtingen (met kunstenaars): Er liggen nu ook aanvragen van kunstenaars die wat willen doen met schuttingen in de buurt maar vervolgens niets verder met de buurt doen / betrekken - dus alleen kunst leveren en dan weer weg - en het zal daarom

waarschijnlijk niet door Stadgenoot worden gesteund omdat het dan niet echt iets toevoegt in de buurt (geen emotionele eigenaar), dan kan je beter iets anders doen - je mist dan een aantal effecten die je wel kunt bereiken door het anders in te kleden. (...) Of een kunstenaar die maar blijft communiceren met omgeving en niet concreet wordt met kunstwerk versus kunstenaar die opdracht aanneemt, verdwijnt in atelier en dan met een afgerond geheel terugkomt waar je het niet helemaal mee eens bent / die zich alleen maar richt op de opdrachtgevers.” - Harry Nuij, Stadgenoot (interview 30 juni 2009)

Gebrek aan planning

“Het komt toch te vaak voor dat er gezegd wordt: “ nou al die woningen staan leeg, zijn gekraakt, rommel, dus nu moet je maar eventjes wat verzinnen [met kunst / creatieven] om te doen. Dan zijn al die bewoners al weg en als we daar een half jaar eerder hadden gezeten, dan had je inderdaad een sociaal project kunnen maken. Je bent dan eigenlijk te laat. Achteraf ga je dan wat doen en dan kun je het niet meer met de buurt zelf doen. Dus ik denk dat we meer vooruit zouden moeten plannen. Je kunt wel zien wat er volgend jaar gaat gebeuren. Daar kan je op sturen.”- Marieke Gerritsen, de Key (interview 29 juni 2009).

Overige geleerde lessen

- Materiaal: Bescherming tegen vandalisme door speciale coating en vormgeving van ondermeer muurschildering. Technisch inzicht in beheer en onderhoud van kunstwerk;
- Aansluiting van verschillende doelgroepen door variatie in programmering;
- Met samenwerken (met andere corporaties en belanghebbenden) kun je veel bereiken.

6. Kennisbehoefte

Vanuit de corporaties bleken er verschillende vragen te spelen die goed aansluiten bij het doel van het onderzoek van de HvA en UvA naar culturele interventies binnen de stedelijke vernieuwingspraktijk in de Krachtwijken van Amsterdam.

Kunstwereld

Voor verschillende corporaties, zoals Rochdale en Eigen Haard, lijkt het hele kunstwereldje nog vrij nieuw en onoverzichtelijk. Vanuit deze organisaties komen veel vragen als:

- Hoe zit de kunstwereld in elkaar? Hoe werkt het? En hoe krijg je hier zicht op?
- Wat voor afspraken moeten er gemaakt worden?
- Welke kunstenaars, instanties relevante partijen te benaderen?
- Hoe moet je omgaan met vrije kunstenaars?
- Hoe vind je een goede kunstenaar?
- Waar moet kunst aan voldoen om het interessant en toegankelijk te laten zijn voor een groter groep mensen?

“Gebiedsregisseurs zijn goed in het sociale aspect in de buurt. Maar hoe je dat creatief kunt uitnutten, investeerders erbij kunt halen en dergelijke, die kennis moeten we echt extern halen.” - Harry Nuij, Stadgenoot (interview 30 juni 2009)

Methodiek en artistieke kwaliteit

Daarnaast zijn er verschillende vragen ten aanzien van kennis over methodieken en artistieke kwaliteit van culturele interventies en de rol van de corporatie:

- Waaraan moet een goede makelaarsfunctie van de corporatie voldoen?
- Hoe begeleid je zo een (community art)proces zonder dat je het heel erg gaat beïnvloeden. Wat voor eisen mag je stellen aan de kunstenaar?
- Hoe het werkt het (community art) proces?
- Hoe zorg je voor continuïteit (ook na het community art proces)?
- Hoe zorg je voor programmatische inbedding?: Op welk moment in het proces van stedelijke vernieuwing kan community art het beste worden ingezet?
- Hoe krijg je kwaliteit waarborging zowel in proces als in resultaat?

“In Amsterdam zijn steeds meer brandhaarden van kunstenaars zoals in Nieuw West (o.a. Notweg) - die hun eigen aanbod afroepen. Fondsenwerven voor opdrachten gaat minder makkelijk in deze tijd, dus die trekken steeds vaker aan de bel met de vraag of zij wat voor Stadgenoot kunnen betekenen. Dan moet je zoeken naar kwaliteitsborging, zowel in proces als in resultaat.”

- Harry Nuij, Stadgenoot (interview 30 juni 2009)

Bewonersparticipatie en betrokkenheid

Daarnaast is het voor alle corporaties belangrijk om meer vat te krijgen op bewonersparticipatie en betrokkenheid:

- Hoe krijg je de bevolking mee en hoe wordt iedereen enthousiast?
- Hoe cultuur in te zetten voor iedereen en niet alleen de witte, hoogopgeleide medemens?

Overige vragen:

- Tijdens de verbouwing is het wel een zootje in zo een wijk. Hoe houd je dat leefbaar en mooi?
- Hoe om te gaan met beheer en exploitatie van broedplaatsen? In het begin faciliteren maar hoe zit het daarna? Hoe creëer je continuïteit?
- Hoe krijg je het stadsdeel mee?

7. Toekomstplannen van corporaties t.a.v. kunsttoepassingen

Community art is in trek. Dat blijkt ook uit de toekomstplannen van de corporaties ten aanzien van kunst. De Key, Stadgenoot en Ymere hebben duidelijke plannen om kunst een meer structureel onderdeel van hun ontwikkelplannen te maken. Daarbij is de focus van Stadgenoot en Ymere vooral ook op community art gericht. De Key heeft het streven om elk jaar tenminste 8 projecten uit te voeren, waarvan 3 kunstwerken en 5 tijdelijke kunstprojecten.

Daarnaast wordt er door de corporaties geïnvesteerd in onderzoek naar culturele interventies. Zo is Eigen Haard bezig met een onderzoek naar middelen en samenwerkingspartners om doelgroep te bereiken en de resultaten van community art te verduurzamen in de wijk. Far West neemt deel aan het actieteam Kunst en Cultuur van Koers Nieuw West. Dit team richt zich op het verbeteren, verbreden en verdiepen van het cultureel leven in Nieuw West. De overige corporaties waren niet bezig met het ontwikkelen van visie of beleid ten aanzien van kunsttoepassingen.

8. Conclusie met onderzoeksvragen

Op basis van de interviews en projectgegevens gepresenteerd in dit rapport, kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Corporaties staan positief ten aanzien van kunst, vooral om de impact die het kan hebben op de leefbaarheid van een wijk;
- Corporaties investeren regelmatig in kunst, vooral in de vorm van (tijdelijke) kunst in de openbare ruimte vervaardigd door professionele kunstenaars;
- Corporaties hebben geen concreet beleid ten aanzien van kunst en ook ontbreekt het aan structurele inbedding in de organisatie;
- Kunst wordt vaak ad hoc toegepast zonder duidelijke richtlijnen of doelstellingen;
- Het meten en leren van de eigen kunstpraktijk wordt nauwelijks gefaciliteerd (gebrek aan overzicht, documentatie, evaluatie en verzameling van ervaring en kennis);
- Begrippen die gehanteerd worden zijn niet meetbaar of concreet gemaakt zoals leefbaarheid, sociale cohesie of dierbaarheid. Hierdoor extra lastig om resultaten zichtbaar te maken of doelstellingen aan kunstprojecten te verbinden;
- Kunst wordt nauwelijks aan verschillende fasen gekoppeld van fysieke stedelijke vernieuwing.

Echter:

- Sociale taken en verplichtingen van corporaties pas sinds 2001 concreet;
- Met de komst van de Wijkaanpak is er meer geld beschikbaar voor sociaal-culturele projecten;
- Verschillende corporaties staan steeds meer open voor toepassen van verschillende kunstvormen, waaronder community arts;
- Er wordt ook samengewerkt door corporaties op het gebied van kunst.

Met betrekking tot het HvA/UvA onderzoeksvoorstel voor meerjarig onderzoek naar culturele interventies in het proces van stedelijke vernieuwing in het kader van de Amsterdamse Wijkaanpak, betekenen de uitkomsten van deze verkenning onder de corporaties het volgende (*zie het onderzoeksvoorstel voor een volledig overzicht van onderzoeksvragen en producten*):

Onderzoeksvragen

Veel vragen van de corporaties gaan over het proces en de duurzame rol die kunst kan spelen in stedelijke vernieuwingsprocessen. Bij de inventarisatie van de kennisbehoefte komen weinig directe vragen naar effecten van de culturele interventies, maar deze vragen spreken wel impliciet uit de knelpunten waar de corporaties tegenaan lopen. In de knelpunten zit ook de vraag naar samenwerking tussen corporaties, deelgemeenten, kunstenaars en andere stakeholders versholten. Deze gedetailleerde vragen en knelpunten hebben we als volgt samengevat in overkoepelende onderzoeksvragen:

Hoe kunnen culturele interventies effectief ingebed worden in de verschillende fasen van stedelijke vernieuwing?

Wat zijn de lange termijn effecten van culturele interventies op Wijkaanpak-doelstellingen als leefbaarheid, cohesie, veiligheid, etc.)?

Hoe kunnen multidisciplinaire teams de integratie van sociale, culturele en fysieke interventies op een effectieve en duurzame manier ondersteunen? Hoe moeten deze teams opgezet en gefaciliteerd worden zodat ze effectief kunnen functioneren?

Producten

Naast inzicht in de processen en effecten van culturele interventies en uiteraard de gebruikelijke artikelen, publicaties en seminars, biedt het HvA/UvA onderzoek een aantal producten die aan de behoeften uit het veld tegemoetkomen:

Een training/coachingstraject voor de coördinatoren van de culturele interventies die complexe processen in multidisciplinair teamverband moeten leiden als ook een start/teambuilding traject voor het multidisciplinaire team.

Om in de behoefte te voorzien m.b.t. vragen welke kunstenaars er zoal benaderd kunnen worden, welke kunstenaars in staat zijn artistieke kwaliteit met een sociale agenda te verbinden, etc., streeft HvA/UvA ernaar om in samenwerking met andere partners (o.a. Kunstenaars&Co) een loket op te zetten:

Loket voor matching tussen vraag en aanbod en advies bij culturele interventies in de stedelijke vernieuwing.

Literatuur

Amsterdams Fonds voor de Kunst (2009) *Matching Fonds Voor de Kunst* [geraadpleegd op 7 oktober 2009] URL: <http://www.amsterdamsfondsvoordekunst.nl/geld.php?page=1&id=243>

Kei kenniscentrum stedelijke vernieuwing (2009) Dossier rol corporaties. [geraadpleegd op 5 oktober 2009] URL: http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=6465

Gerritsen, Marieke (2008) Kunst bij de Key - Inspiratie uit traditie Kunstbeleid 2008-2010.

Jaarverslag 2008 Ymere

Jaarverslag 2008 Rochdale

Jaarverslag 2008 Eigen Haard

Jaarverslag 2008 Stadgenoot

Jaarverslag 2008 de Alliantie

Jaarverslag 2008 de Key

Jaarverslag 2008 Far West

Koers Nieuw West (2009) Reader werkconferentie Nieuw West van community arts en tijdelijke interventies tot kunst in de openbare ruimte, van 23 juni 2009.

Stadsdeel Osdorp, Far West, Eigen Haard, Stadgenoot, Ymere, Reinbott, Projectbureau Vernieuwing Osdorp (2009) *Vernieuwingsplan Wildemanbuurt en Blomwijckerbuurt 2009 concept*.

Bijlage 1: Overzicht respondenten

Marieke Gerritsen	Kunstcoördinator de Key
Eline Mattijssen	Woonspecialist Eigenhaard
Catherlijne de Groot	Sociaalbeheer Rochdale vestiging Geuzenveld
Harry Nuij	Ontwikkelaar Stadgenoot
Niels Raat	Ontwikkelaar Far West
Jacques Thielen	Directeur Far West
Ellen Ros	Programmamanager Wijkaanpak Ymere
Loes Leatemia	Programmamanager Wijkaanpak Ymere
Dennis Walta	Communicatieadviseur Alliantie Amsterdam
Kristien den Oever	Projectleider Community Art Koers Nieuw West
Mira Kho	Intendant Koers Nieuw West
Freek van Duijn	Intendant Koers Nieuw West
Wendelien Mijnheer	Beleidsadviseur Kunst en Sport stadsdeel Bos en Lommer
Rob van Veelen	Participatie makelaar stadsdeel Zeeburg

Bijlage 2: Introductie Amsterdamse corporaties betrokken bij onderzoek

	Bezit verhuur wooneenheden in Amsterdam (e.o.)*	Introductie corporatie**
Ymere	45.999	Woningcorporatie, actief in de Noordelijke Randstad. Beheert hier ruim 82.500 woningen (waarvan 45.999 in Amsterdam), winkels en bedrijfsruimten en ontwikkelen daarnaast op grote schaal nieuwe huur- en koopwoningen en maatschappelijk vastgoed. Al anderhalve eeuw weten we dat goede huisvesting een voorwaarde is voor individuele ontwikkeling en groei. Onze rechtsvoorgangers werden opgericht om betere woon- en leefomstandigheden te creëren voor mensen die dit nodig hadden, en hen zo een nieuw, beter toekomstperspectief te bieden.
Rochdale	38.217	Woningstichting Rochdale is op 1 januari 2004 ontstaan uit een fusie tussen twee woningcorporaties: Patrimonium en Bouwvereniging Rochdale. De stichting verhuurt ruim 40.000 woningen in Amsterdam en omgeving. Onze belangrijkste doelstelling is om goede en betaalbare huisvesting te bieden aan mensen die zelf niet of onvoldoende in staat zijn een woning te vinden. Maar Rochdale richt zich ook op andere doelgroepen, b.v. door het aanbieden van koopwoningen en duurdere huurwoningen.
De Key	30.404	De Key is een Amsterdamse woningcorporatie, 140 jaar oud, vooral actief in Amsterdam, maar De Key heeft ook bezit in Diemen, De Bilt en is actief in Almere, Zandvoort, Hillegom en Haarlem. De Key bezit ruim 32000 verhuureenheden. Daartoe behoren woningen, kamers en speciale woningen voor studenten, panden voor woongroepen, ateliers, winkels en andere bedrijfsruimten, garageboxen en parkeergarages. Deze bevinden zich in nagenoeg alle stadsdelen van Amsterdam en in Diemen. Het verhuren, onderhouden, renoveren en ontwikkelen van huur- en koopwoningen in alle prijsklassen zijn de belangrijkste taken. Daarbij zijn studenten en ouderen onze speciale aandachtsgroepen. Projectontwikkelaar De Principaal BV is onderdeel van Woonstichting De Key en ontwikkelt zowel nieuwbouw als renovatieprojecten.
Eigen Haard	43.096	Eigen Haard is opgericht in 1909 als woningbouwvereniging, met als doel verbetering van de Volkshuisvesting in Amsterdam. Na verschillende fusies en overnames is Eigen Haard in 2002 een woningstichting geworden. De organisatie is inmiddels niet meer alleen actief in Amsterdam, maar ook in de regio's Aalsmeer, Amstelveen, Landsmeer, Lisse en de Zaanstreek.
Stadgenoot	30.359	Stadgenoot is in juli 2008 ontstaan uit 2 Amsterdamse woningbouwverenigingen: de Algemene Woningbouw Vereniging (AWV) en Het Oosten. De AWV werd in 1910 opgericht door sociaaldemocratische voormannen uit de vakbeweging. Het Oosten werd 1 jaar later opgericht door arbeiders van de Oostergasfabriek.
Far West	8856	Far West is een ontwikkelende woningcorporatie, opgericht om in 15 jaar tijd de stadsvernieuwing in de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam tot stand te brengen. Woningcorporaties De Key, Stadgenoot en Rochdale hebben hiervoor hun portefeuille in deze naoorlogse wijken overgedragen aan Far West.
De Alliantie	24.625	De Alliantie is in 2001 ontstaan uit een fusie van vier woningcorporaties. De wortels gaan terug naar het begin van de vorige eeuw. De vorming van de Alliantie was een logische stap in een ontwikkeling die veel corporaties hebben doorgemaakt. De vier corporaties waren werkzaam in aansluitende woningmarktgebieden: Atrium (Gooi en Vechtstreek), de Dageraad (Amsterdam), Groene Stad Almere (Almere) en SCW (Amersfoort en omstreken). Deze vier werkmaatschappijen zijn vanaf januari 2006 dezelfde naam gaan voeren: de Alliantie. Verder fuseerde de Alliantie met Stichting Goed Wonen in Nederhorst den Berg op 29 december 2003 en op 1 januari 2006 met PWV Wonen in Amsterdam.

* Uit jaarverslagen 2008. Nb. Het betreft hier het aantal wooneenheden exclusief plekken in verzorgingshuizen, garages en bedrijfspanden. ** Van websites corporaties (geraadpleegd op 18 oktober 2009)

Bijlage 3: Kunstvisies van corporaties

Van alle corporaties heeft alleen de Key een kunstbeleid op papier. Daarin wordt globaal geschetst wat haar visie op kunst is en welke ambities zij heeft op dit gebied. Bovendien wordt ondermeer de volgende missie uiteengezet:

“Wij willen actief bijdragen aan het culturele uiterlijk van Amsterdam. Wij zetten kunst in om de stad mooier te maken en de leefbaarheid van buurten en onze werkplekken te vergroten. Dat doen we samen met onze bewoners, kunstenaars, medewerkers en partners in projectontwikkeling.”

Daarnaast stelt Marieke Gerritsen (kunstbeleid De Key) dat kunst wordt ingezet voor een leefbare woonomgeving:

“De Key wil tevreden bewoners en zet zich als maatschappelijke organisatie in om de woon- en leefomgeving van haar huurders te verbeteren. Daarom zorgen we voor goede woonruimte én kunst. Omdat kunst bijdraagt aan een fraaie en prettige leefomgeving. Want kunst maakt blij, daagt uit, verbindt, verfraait, verwondert en maakt de tongen los.

Met kunst willen we aan een straat of buurt een spraakmakend, eigen gezicht geven zodat het een herkenningspunt kan zijn voor de bewoners. Bij grote nieuwbouwprojecten integreren we kunst in vernieuwende architectuur, niet alleen als aankleding, maar ook om de stedenbouwkundige kwaliteit te versterken. Door het plaatsen van tijdelijke kunst, spelen we snel in op actuele ontwikkelingen. Zo verfraaien we dichtgetimmerde panden bij renovatieprojecten, om tijdig positief bij te sturen op de leefbaarheid van de straat of buurt. Wij willen met kunst in de openbare ruimte onze betrokkenheid tonen en maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen. Wij zijn trots op de kunstwerken die wij hebben gerealiseerd. Onze kunstwerken willen we in goede staat presenteren en onderhouden. Maar ook vernieuwen en aansluiten bij actuele ontwikkelingen en hedendaagse trends is onze ambitie. Daarom stimuleren en realiseren we nieuwe kunstprojecten en initiatieven” (Gerritsen, 2008).

“Kunst is vaak om de leefbaarheid te verbeteren, een herkenningspunt voor bewoners. We willen het altijd samen doen. Ik kan me voorstellen dat je één wordt met jouw straat als je samen een kunstproject realiseert. Er ontstaan altijd meer sociale contacten onderling. Dat heeft echt te maken met thuisgevoel: Als je trots bent op je huis of buurt zorg je er ook beter voor (Gerritsen, 2008).”

Voor de overige corporaties geldt dat zij geen vastgesteld beleid op papier hebben op het gebied van kunst en cultuur. Wel geven zij aan dat zij (willen) investeren in kunst en cultuur. Zeker als er verbanden gelegd worden met de leefbaarheid in de buurt en aantrekkelijkheid van woningen. Zo wordt bij het realiseren van nieuwbouwprojecten bijvoorbeeld geprobeerd kunst mee te nemen. Door middel van kunst op of aan gebouwen, zoals ornamenten die de identiteit en aantrekkelijkheid vergroten. Of met community art, waarbij een kunstenaar samenwerkt met bewoners en de opdrachtgever (Stadsdeel Osdorp et al., 2007).

Uit de jaarverslagen (2008) en interviews hebben we de volgende algemene visies van de overige corporaties op de rol van kunst en cultuur gedestilleerd (in willekeurige volgorde):

Ymere:

“Ymere draagt met haar kunst- en architectuuropdrachten bij aan de kwaliteit en identiteit van de stedelijke omgeving. Zij integreert kunst binnen architectuur en stedenbouw in de openbare ruimte, zodat iedereen er van kan genieten en zich thuis kan voelen. Dit komt de kwaliteit van de openbare ruimte ten goede.

Kunsttoepassingen en bijzondere architectuurvormen hebben naar onze overtuiging een positieve invloed op de waardering van bewoners voor hun omgeving. Ze

bevorderen de band met hun woonomgeving. Door een goede opdrachtgever te zijn van architectuur en beeldende kunst, investeert Ymere in de kwaliteit én identiteit van de woonomgeving.”

“Kunst is een mooi middel om in contact te komen met de onderbuikgevoelens van de zwiigende meerderheid, waar we anders moeilijk bij kunnen. Wij willen kunst inzetten om ontmoeting te bewerkstelligen en sociale cohesie te versterken in de wijk. Daarom willen wij toe naar een samenhangend en structureel aanbod van community arts en talentontwikkeling, dat meer procesmatig en projectmatig is ingebed.

De Alliantie:

“In veel wijken willen wij het verschil maken. In die wijken investeren wij breed. Dus niet alleen in huizen, maar ook in sociale verbanden en in maatschappelijke en economische functies en kunst. Kunst komt de leefbaarheid ten goede. Aansprekende kunstwerken maken mensen trots op hun wijk en dragen zo bij aan een positief gevoel over het wonen in de wijk.”

Far West:

“Met kunst & cultuur komt een buurt goed tot leven. Bovendien bevordert cultuur de sociale samenhang van een buurt. Far West streeft ernaar dat de culturele pijler meer ontwikkeld wordt en levert daartoe o.a. een bijdrage door aan enkele nieuwbouw complexen openbare kunstwerken te verbinden. Far West wil ook ontmoetingsplekken realiseren die laagdrempelig zijn en een open uitstraling hebben.”

Stadgenoot:

“Kwaliteit van wonen: Prettig wonen houdt niet op bij de voordeur. Je moet je ook thuis voelen in de omgeving waarin je woning staat. Prettige burens, een leefbare buurt.”

“Stadgenoot probeert in het kader van de hele vernieuwing kunstenaars te betrekken om bewoners iets samen te laten maken; samenhang, kennis maken en leefbaarheid bevorderen.”

Eigen Haard:

“Kunst in de wijk draagt bij aan de leefbaarheid, het positieve beeld van de wijk en aan de relatie tussen bewoners en cultuur. (..) De Raad van Advies heeft ons eind 2008 geadviseerd meer oog te hebben voor kunst en vormgeving in de aanpak van vitale wijken.”

Rochdale:

In jaarverslag wel voorbeelden van projecten onder hoofdstuk leefbaarheid en commentaar hierop vanuit het AFK-matchingsfonds. Echter geen visie beschrijving. Dit klopt met uitleg van mevrouw de Groot in interview:

“Er is niet echt vaststaand beleid. We dragen vanuit het concern bij aan het AFK-matchingsfonds. Of we wel of niet overgaan tot het investeren in kunst wordt per geval gekeken, we toetsen bij ieder project opnieuw aan de doelen, de wijk waar het komt, of het onze bewoners wel bereikt en of het wezenlijk iets toevoegt aan de wijk.”